

Krystyna Wyszomirska

skarby uratowane

Dwadzieścia zabytkowych rękopisów ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu odzyskało swój dawny wygląd

Wiosną 2011 roku Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu rozpoczęła realizację zadania pod nazwą ZACHOWAĆ SKARBY. W ramach tego zadania przekazano ze zbiorów biblioteki do konserwacji dwadzieścia unikatowych rękopisów z XVI, XVII i XVIII wieku o wielkiej wartości dla historii i kultury Torunia¹. Bibliotekarze wytypowali do konserwacji obiekty o bardzo zaawansowanych i agresywnie postępujących zniszczeniach zarówno papierowych bloków rękopisów, jak i skórzanych, bogato zdobionych opraw. Charakter zniszczeń uniemożliwił zainteresowanym korzystanie z ksiąg.

Przyczyną tak złego stanu zabytków był nie tylko upływający czas i naturalny proces starzenia się materiałów, z których zostały wykonane, ale przede wszystkim niekorzystne warunki, w jakich dawno temu zbiory były przechowywane. Wszystkie obiekty zostały w przeszłości zainfekowane grzybem domowym, który wywołuje tzw. puszystą destrukcję papieru. Zakażenie jest efektem długotrwałego kontaktu papierowych rękopisów z mokrym drewnem. W miejscach zaatakowanych przez grzyb papier stracił swoją naturalną strukturę, stał się bibulasty i puszysty, co powodowało, że przy próbie przewracania kart odpadały całe ich fragmenty wraz z zapiskami. Obawiano się, że bezpowrotnie zostaną utracone bezcenne rękopiśmienne teksty zaliczane do Narodowego Zasobu Bibliotecznego.

Zniszczeniu uległy również wykonane ze skóry zabytkowe oprawy rękopisów. Skóra okładek była zdeformowana, bardzo brudna, porysowana, pokryta grzybowymi plamami, przetarta, popękana, z rozległymi ubytkami substancji zabytkowej. W większości ksiąg okładki nie trzymały się bloku, wiele kart wypadało. Nie zachowały się także jedwabne wiązania i zapinki, w które okładki były pierwotnie wyposażone.

Jedynym ratunkiem dla tych obiektów było przekazanie ich do konserwacji w profesjonalnej pracowni. Tylko fachowe zabiegi konserwatorskie mogły zatrzymać agresywnie postępujące zniszczenia mikrobiologiczne oraz poprawić kondycję materiałów, z których wykonano rękopisy.

Wśród materiałów przeznaczonych do konserwacji znalazło się: 17 sztambuchów-pamiętników, 1 diariusz, 1 itinerarium oraz 1 geograficzno-historyczno-polityczny opis Polski. Rękopisy pochodziły z założonej w XVI w. biblioteki Gimnazjum Akademickiego w Toruniu, której zbiory w 1923 r. weszły w skład Książnicy Miejskiej im. Kopernika (obecnie Książnica Kopernikańska). Wszystkie były oprawione w skórę lub pergamin. Większość opraw oraz barwionych krawędzi kart ozdobiono tłoczonym i złożonym ornamentem.

¹ Konserwację zabytkowych materiałów umożliwiło dofinansowanie zadania ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Najlichnieszą grupę w zespole wytypowanym do konserwacji stanowiły sztambuchy. Należały one do osób pochodzących z Torunia lub związanych z tym miastem więzami rodzinnymi bądź działalnością zawodową: profesorów i uczniów toruńskiego gimnazjum, pastorów, dostojników i urzędników miejskich. Zawierają wpisy i sentencje dedykowane właścicielom sztambuchów przez nauczycieli i wykładowców, patronów, uczonych, ludzi pióra, polityków, kolegów itp. Wśród pamiątkowych dedykacji znajdują się autografy osób zasłużonych dla historii Torunia oraz kultury polskiej i europejskiej, m.in.: Jana Amosa Komenskigo – czeskiego pedagoga, filozofa, reformatora i myśliciela protestanckiego, seniora generalnego braci czeskich, w latach 1644–1645 wykładowcę filozofii w gimnazjum elbląskim, twórcę współczesnych zasad pedagogiki, Martina Opitza – niemieckiego poety, historiografa i biografa polskiego króla Władysława IV, astronomów Jana Heweliusza i Daniela Langusa, historiografa Prus Krzysztofa Hartknocha, śląskiego poety Jana Piotra Titiusa, magnatów Mikołaja Ostroroga i Janusza Radziwiłła, posła na sejm w 1655 r. Andrzeja Twardowskiego. Niekiedy pamiątkowe wpisy odzwierciedlają ważne wydarzenia z życia Torunia – na przykład sztambuch Melchiora Janichiusa mieści pamiątkowe dedykacje wpisane przez uczestników Colloquium Charitativum, czyli „rozmowy braterskiej” między przedstawicielami różnych wyznań, która odbyła się w Toruniu w 1645 r. na polecenie króla Władysława IV. W niektórych sztambuchach można znaleźć *curricula vitae* ich właścicieli – na przykład w sztambuchu węgierskiego protestanta Marcina Toppertzera z Kieżmarku, który schronił się w Toruniu, słynącym ze swobód religijnych, przed prześladowaniami katolickich Habsburgów.

Interesujące są również pozostałe dokumenty. W rękopiśmiennym *Itinerarium Germaniae* Krzysztofa Reicha z Waplewa w Prusach Wschodnich, który w 1668 r. wyruszył na studia medyczne do Strasburga, znajdują się m.in. opisy odwiedzanych przez niego miast, brudnopisy listów do rodziny i przyjaciół, wykaz wykładów, na które uczęszczał, recepty na różne lekarstwa oraz wskazówki, jak wykonać kamień filozoficzny. *Diarium elaboratum* rektora Gimnazjum Akademickiego w Toruniu Piotra Jaenichena zawiera jego notatki do wykładów, korespondencję, zapiski dotyczące spraw związanych z działalnością szkoły. Cenne jest także, jako przykład podręcznika do nauki historii Polski, geograficzno-historyczno-polityczne opisanie naszego kraju, które powstało w kolegium jezuitów w Poznaniu.

Po przeprowadzonej konserwacji, 19 grudnia 2011 r. kolekcja rękopisów wróciła do Książnicy Kopernikańskiej². Zabiegi konserwatorskie, tak jak zakładano, zahamowały procesy degradacji zabytkowej substancji i znacząco poprawiły kondycję obiektów. Kolekcja została poddana ocenie mikrobiologicznej, a następnie dezynfekcji. Wykonano testy na obecność wolnych jonów żelazowych w atramentach i papierze. Zbadano odczyn pH papieru, po czym odkwaszono rękopisy z kwaśnym odczynem. Osłabiony papier i uszkodzona skóra opraw zostały oczyszczone, wzmocnione, naprawione i zabezpieczone chemicznie, aby w przyszłości zminimalizować wpływ zewnętrznych czynników przyczyniających się do autodegradacji. Każdy rękopis otrzymał dokumentację konserwatorską, w której opisano m.in. badania, jakim poddano poszczególne obiekty przed konserwacją, oraz zakres i szczegółowy przebieg prac konserwatorskich wykonanych w celu przywrócenia obiektom wartości ekspozycyjnej i użytkowej, wymieniono także zalecenia dotyczące warunków, w jakich należy przechowywać i ekspozycjonować oryginalne dzieła, aby bezpiecznie przetrwały kolejne stulecia.

² Prace konserwatorskie wykonała firma ad'art B. Orłowska, A. Szlasa-Byczek w Warszawie.